

COVID-19 Sürecinde Türkiye Turizminin Mekansal Görünümü: Hangi İl Nasıl Etkilendi?

Spatial View of Tourism in Turkey in COVID-19 Process: Which Provinces Were Affected and How?

İsmail Kervankıran*^a, Mehmet Fatih Bağmacı^b

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI:
10.33688/aucbd.897621

Makale Geçmişi:
Geliş: 15.03.2021
Kabul: 24.04.2021

Anahtar Kelimeler:

Türkiye
Turizm
COVID-19
Turizm Coğrafyaları
Küçülme

Öz

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de COVID-19’un turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkisi hala devam etmektedir. Ulusal düzeyde turizmin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik bazı önlemler alınmasına karşın, seyahat kısıtlılıklarının devam etmesi ve turizme olan talebin azalması Türkiye’de turizm endüstrisinin kaybını her geçen gün daha fazla derinleştirmektedir. Türkiye genelinde salgının turizm sektörüne olan olumsuz etkisi her ilde farklı boyutta yaşandığından, COVID-19 sürecinde hangi illerin ne derece etkilendiği konusu önemlidir. Bu çalışmanın amacı, COVID-19’un Türkiye turizmine etkisinin iller düzeyindeki farklılaşan görünümünü incelemektir. Çalışmanın veri kaynağını, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 2019 ve 2020 yıllarına ait illere göre turizm istatistikleri oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle, 2019 ve 2020 yılı Türkiye’ye seyahat amaçlı gelen ziyaretçilerin illere göre mekânsal dağılımı incelenmiş, sonrasında ise illerin azalan ziyaretçi sayılarının hem oransal olarak hem de 1000 kişideki karşılığına göre mekânsal görünümü değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, Türkiye’de COVID-19 sürecinden en fazla etkilenen illerin aynı zamanda turizmin en hızlı büyüdüğü iller olması, Türkiye turizminde mekânsal olarak bazı illerde sınırsız büyümenin sorunlu olduğunu ve özellikle bu illerde “küçülme” kavramının tartışılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Article Info

Research Article

DOI:
10.33688/aucbd.897621

Article History:
Received: 15.03.2021
Accepted: 24.04.2021

Keywords:

Turkey
Tourism
COVID-19
Tourism Geographies
Degrowth

Abstract

The negative impact of COVID-19 on the tourism sector both in Turkey and in the world is still continuing. Some measures at the national level are taken to reduce the negative effects of COVID-19 on tourism. However, due to reduced demand and the continuation of the travel restrictions, the loss of the tourism industry in Turkey is deepening more and more every day. The negative impact of the pandemic on the tourism sector in Turkey is experienced in different sizes in each province. Therefore, the issue of which provinces are affected by the COVID-19 process is important. The purpose of this study is to examine the spatial view and the impact of COVID-19 on the tourism of the provinces. The data source of the study is the tourism statistics of the Ministry of Culture and Tourism according to the provinces in 2019 and 2020. In the first part, the spatial distribution of visitors traveling to Turkey for the years 2019-2020 was examined. Afterward, the spatial appearance of this distribution is evaluated according to the number of visitors decreasing per 1000 people. The most important result of the study is that the most affected provinces by COVID-19 are the fastest-growing provinces in tourism in Turkey. Therefore, unlimited growth is problematic in some provinces in Turkey and the concept of “degrowth” must be discussed in tourism in Turkey.

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author: ikervankiran03@gmail.com

^aSüleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/Türkiye, <http://orcid.org/0000-0001-9202-7320>

^bSüleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/Türkiye, <http://orcid.org/0000-0001-9467-8899>

1. Giriş

COVID-19 salgını büyük boyutlu ve hızlı yayılımı nedeniyle küresel ve yerel hareketliliği büyük oranda durdurdu. SARS, Ebola ve H1N1 gibi son salgın krizlerinden farklı olarak COVID-19, küresel olarak etkili olan sağlık, finans, ekonomik, toplumsal ve politik krizle birlikte tehdit olmaya devam ediyor (Fotidais, 2021). Salgının doğrudan etkileri uluslararası, ulusal ve yerel ölçeklerde sağlık, ekonomik, toplumsal ve politik alanlarda kendini göstermekle birlikte bu süreç turizm alanında da krize dönüştü. Salgının yayılmasını durdurmak üzere hükümetler ülkeleri ya da en çok etkilenen şehirleri karantina altına alması ve sınırlardan girişleri yasaklaması, özellikle küresel turizm endüstrisi için dramatik sonuçlar doğurmuştur (Seyfi ve Hall, 2020). Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)'nün verilerine göre 2019 yılında 1,5 milyara yakın uluslararası seyahat gerçekleşmiştir. Salgının yayılmaya başladığı ve etkisini tüm dünyaya yaydığı 2020 yılında, seyahat kısıtlamalarının yaygınlaşması ve ziyaretçi talebinin büyük ölçüde düşmesi nedeniyle, uluslararası turist girişleri % 74 azalmıştır (UNWTO, 2021). Salgın vakalarının dünya geneline yayılması, ülkeler arası sınırların kapanmasına ve seyahatlerin yasaklanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da turizm hareketliliğinin en fazla yaşandığı havalimanları boşalmış, tur operatörleri ve seyahat acenteleri çalışamaz hale gelmiş, konaklama tesisleri ve oteller kapatılmış, birçok havayolu şirketi iflas etme noktasına gelmiş ve her yıl milyonlarca turist ziyaret ettiği turizm bölgeleri/şehirleri/mekânları yerini boş sokaklara bırakmıştır. Turizm endüstrisinin tüm bileşenlerinin olumsuz etkilendiği bu süreç, gerek küresel gerekse ulusal ölçekte bir krizle başa çıkma konusunda yeterli hazırlığın olmadığını gösterdi. Krizlere karşı direnç ve dayanıklılık gösterme konusunda yeterli tecrübenin olmaması, hazırlıksız yakalanma, planlama eksikliği ve küresel çözümler yerine ulusal çıkarların ön plana çıkması gibi nedenlerden dolayı kriz daha fazla derinleşmiştir. Ayrıca turizm sektörü, kapitalist sermayeye aşırı bağımlı hale gelmesinden dolayı sınırsız büyümenin büyümesine kapılmış ve kısa bir zaman diliminde çok geniş mekânları işgal etmiştir. COVID-19 ile birlikte bu şekilde bir büyümenin sorunlu olduğu tartışılmaya başlanmış ve küresel bir krizle karşılaşıldığında krizden en fazla etkilenen bölgelerin en hızlı büyüyen yerler olduğu anlaşılmıştır. Krizin mekânsal etkisi ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi ülke içerisinde bölgesel ve yerel ölçekte de farklı sonuçlara neden olmaktadır.

Türkiye'de turizm, salgından en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle sosyal mesafe, karantina, sokağa çıkma yasağı gibi önlemler turizm sektörünü durma noktasına getirmiştir. Mevcut salgın kapsamında alınan önlemler ekonomik ve ticari hayatı genel olarak %50-%80 arasında yavaşlatarak etkilemiş olsa da turizm sektöründe bu oranın %100'e yakın olduğu söylenebilir. İşten çıkarmalar ve dönemsel kapanmalar sektördeki daralmanın en önemli göstergesidir. Alınan önlemlerin yanında tüketici davranışlarındaki değişim de turizm sektörünü etkileyen bir diğer husustur. Özellikle ekonomik anlamda yaşanan daralma tüketicileri, görece lüks mal olarak nitelenebilecek turizm harcamalarından daha kolay ve ilk olarak feragat etmesine neden olmuştur (TÜBA, 2020). Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de salgının turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkisi çok fazladır. Salgının etkileri Mart 2020'den itibaren kendini hissettirmeye başlamıştır. Türkiye'de salgının ilk olarak ortaya çıktığı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yurt dışına uçuşların iptal edilmesi, sınırların kapatılması, belli alanlarda kısıtlama ve karantina uygulanması nedeniyle uluslararası seyahatlerde %90'ların üzerinde düşüş olmuştur. Haziran ayında yeni normal döneme geçişle birlikte yurt dışı seyahatlerde az da olsa bir

canlanma yaşanmıştır (Kervankıran ve Bağmancı, 2020). Bununla birlikte 2019 yılı ile 2020 yılının seyahat sayıları karşılaştırıldığında, gerek yurt dışından Türkiye'ye seyahat amaçlı gelenlerin sayısında gerekse Türkiye'den yurt dışına seyahat amaçlı çıkanların sayısında yıllık ortalama %70'in üzerinde düşüş olmuştur.

COVID-19'un en büyük etkisi şüphesiz 2020 yılında kendini hissettirmiştir. Salgının henüz kontrol altına alınamaması, virüsün mutasyona uğradığı yönünde çıkan haberler, aşılama çalışmalarının düzeyi, virüsün yayılması sonucu ortaya çıkan korku ve endişe, ekonomik belirsizlik, salgının oluşturduğu gelir kaybı, kısıtlılıkların devam etmesi ve sınır geçişlerinin sıkı kontrol edilmesi gibi nedenlerden dolayı seyahat sınırlamalarının bir süre daha devam edeceğini göstermektedir. Ulusal düzeyde turizmin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik bazı önlemler alınmasına karşın, seyahat kısıtlılıklarının devam etmesi ve turizme olan talebin azalması Türkiye'de turizm endüstrisinin kaybını her geçen gün daha fazla derinleştirmektedir. COVID-19'un ilk başladığı tarihten günümüze kadar geçen zamanda pandeminin turist davranışlarını ne derece değiştirdiği ve turizm endüstrisini nasıl etkilediği konusu önemli olmakla birlikte, pandeminin Türkiye turizmine nerede ve nasıl etki ettiği konusu yani pandeminin turizm sektörü üzerindeki etkisinin oluşturduğu mekânsal farklılıklar da önemlidir. Turizm ve COVID-19 ilişkisine turizm coğrafyacılarının en anlamlı katkısı, turizm sektöründe pandeminin mekânsal biçimlenişini ve dağılımını incelemektir. Işık (1994)'ın belirttiği gibi coğrafyanın varlık nedeni mekânsal farklılıklardır. Coğrafya; mahalle, kent veya ülke gibi farklı ölçeklerdeki bir mekânı diğerlerinden farklı kılan ilişkileri inceler. Sosyal olanı, olguları, süreçleri ve değişimleri anlamada sadece zamansal değil aynı zamanda mekânsal farklılıkların da ortaya konması gerekir. Bundan dolayı COVID-19'un turizme olan etkisini anlamak ve akademik olarak turizm araştırmalarına katkı sağlamak için, Türkiye turizminde pandeminin oluşturduğu mekânsal farklılıkları incelemenin değerli olduğunu düşünüyoruz.

Türkiye genelinde salgının turizm sektörüne olan olumsuz etkisi her ilde farklı boyutta yaşandığından, COVID-19 sürecinde hangi illerin ne derece etkilendiği konusu önemli bir sorunsaldır. Bundan dolayı bu çalışmada COVID-19'un hangi ilin turizmine nasıl etki ettiğine yani, salgının turizm sektöründe illere göre farklılaşan mekânsal görünümüne odaklanılmıştır. Nasıl ki ulusal ölçekte salgının yayılmasını önlemek için illere göre mekânsal veriler kullanılmaktadır ve illerdeki vaka sayıları ile vaka sayılarının 100.000 kişideki karşılığına göre politikalar üretilmektedir, aynı şekilde turizm sektöründe salgın süreciyle oluşan hasarların tespit edilmesine ve düzeltilmesine yönelik alınacak kararlarda, üretilen politikalarda ve planlamalarda, hangi ilin turizminin salgından ne derece etkilendiğinin ortaya konulması önemlidir. Bu çalışmanın gerekçesi, COVID-19'un turizme olan etkisinin illere göre farklılaşan mekânsal görünümü konusunda yeterli araştırmanın olmamasıdır. Ayrıca Kervankıran ve Bağmancı (2020), COVID-19'un turist davranışları, turizm işletmeciliği, seyahatler, tatil ve eğlence deneyimi gibi konulara etkisi yanında, salgının Türkiye turizminin mekânsal yönüne etkisinin de araştırılması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısı ile bu çalışma, Kervankıran ve Bağmancı (2020)'nın; COVID-19 süreci ile birlikte hem Türkiye'ye olan turist akışı hem de Türkiye'den yurtdışına olan seyahatleri değerlendirdiği çalışmayı genişletip, salgının ulusal ölçekte illere göre farklılaşan mekânsal görünümünü incelemektedir.

Çalışmada öncelikle COVID-19'un dünyada ve Türkiye'de ekonomik, toplumsal, çevresel ve politik etkisi değerlendirilmiş, ikinci aşamada Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) aracılığı ile Türkiye turizminin COVID-19 öncesinde (2019 yılı) ve sonrasında (2020 yılı) illere göre mekânsal dağılımı haritalandırılmıştır. Son aşamada da Türkiye'ye seyahat amaçlı gelen ziyaretçilerin 2019 ve 2020 yılları arasında illere göre mekânsal değişimi ve bu değişimin 1000 kişide azalan ziyaretçi sayısının¹ mekânsal örüntüsü incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda, COVID-19 süreci ile birlikte daha görünür hale gelen Türkiye turizmindeki hızlı büyüme ve büyümenin sınırsızlığı sorunu tartışmaya açılmıştır.

1.1. Derinleşen Covid-19 Krizi ve Turizme Yansımaları

Salgın hastalıklar, insanlık tarihi boyunca büyük değişikliklere neden olmakta birlikte salgınların sıklığı da son yıllarda artmıştır. Bu salgınlardan birisi olan COVID-19 ise, yakın tarihte görülmemiş bir şekilde alarm vermektedir (Mendes ve Carvalho, 2020). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan küreselleşme ve zaman-mekân sıkışma süreçleri, son 75 yılda dünyayı önemli ölçüde yeniden şekillendirmiştir. Mekânlar arasındaki görece mesafeler önemli ölçüde küçülmüş, toplumlar mekâna ve zamana yayılmış, yaşamın hızı artmış ve ekonomik, sosyal, kültürel ve politik ilişkilere karşı mekânsal engellerin önemi büyük ölçüde azalmıştır (Niewiadomski, 2020). Ocak 2020'de Çin'de COVID-19 salgını başlangıçta yerel bir sorun olarak görülse de, virüsün Şubat ve Mart 2020'de dünyanın diğer bölgelerine yayılması benzeri görülmemiş bir ölçek ve nitelikte büyük bir küresel kriz başlatmıştır. Ulusal idareler, küreselleşme çağında modern yaşamın konforlarından biri olan seyahat kolaylığının salgını kolaylaştıran ana faktör olduğunu fark etmiş (Niewiadomski, 2020), bunun sonucunda ulusal sınırlar kapatılmış, insanların sınır ötesi hareketi durdurulmuş ve uluslararası ulaşım askıya alınmıştır.

COVID-19 salgını diğer sektörlere verdiği büyük hasarlar yanında salgının en büyük etkisi turizm ve turizme destek olan hizmetler alanında (ulaştırma, konaklama, gıda, tur operatörleri, seyahat acenteleri, restoran, seyahat teknolojisi, iş, toplantı ve etkinlik vs.) kendini göstermiştir². Uluslararası turist girişleri, yaygın seyahat kısıtlamaları ve talebin büyük ölçüde düşmesi nedeniyle 2020'de bir önceki yıla göre % 74 düşmüştür (UNWTO, 2021). Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi ekonomileri büyük ölçüde turizme bağımlı ülkeler ise bu krizden daha fazla etkilenmektedir. Şimdiye kadar mevcut tartışmalar ne olursa olsun, salgının uzun vadeli ve muhtemelen ekonomilerin kalıcı hasara yol açacağını ve bunun da küresel ekonomik depresyonu tetikleyebileceğini gösteriyor (Barua, 2020).

OECD ülkelerinde iç turizm, toplam turizmin yaklaşık %75'ini oluşturur. İç turizm akışları da insanların hareketine getirilen kısıtlamalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bununla birlikte, özellikle uluslararası pazarlara büyük ölçüde bağımlı destinasyonlarda, iç turizmin uluslararası turizm akışlarındaki düşüşü telafi etmesi pek olası görünmemektedir (OECD, 2020). Zira kriz öncesi döneme göre bir milyar turist'in seyahatine engel olan salgın, küresel anlamda seyahat ve turizm endüstrisini zora sokmuş ve çok sayıda iş kaybına neden olmuştur. Dünya çapında seyahat ve turizm endüstrisinin ve bağlantılı sektörlerin yarısı ekonomik çöküşle karşı karşıya kaldığından, krizin etkisi ile ortaya çıkan şoklar iç turizm pazarını da olumsuz etkilemektedir (Skare, 2021). COVID-19 salgını şunu gösterdi ki, böyle küresel pandemi ve şok dönemlerinde iç turizm kurtarıcı olamıyor. Yaşanan pandemi süreci, dış turizmin iyi olduğu dönemlerde yerli turistlerin ikinci plana itilmesinin, her kriz döneminde iç turizmin hatırlanmasının ve dış turizm talebinin azaldığı zamanlarda iç turizmin kurtarıcı olarak görülmesinin

(Çuhadar vd., 2020; Kervankıran ve Çuhadar, 2017; Kervankıran vd., 2018) yanlış olduğunu hatırlatmıştır. Bundan dolayı turizm sektörü ve paydaşları, iç turizmi ikinci plana atıp kriz dönemlerinde hatırlamak yerine iç turizme yönelik daha etkili ve kalıcı politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) 2019 yılı verilerine göre turizm endüstrisinin dünya ekonomisine toplam katkısı 8,9 trilyon dolar olup, turizm sektörü dünya genelindeki istihdamın yüzde 10'unu oluşturmakta ve 330 milyon kişiye iş olanağı sağlamaktadır (WTTC, 2021). Dünya Turizm Örgütü'ne göre 2020 yılında uluslararası seyahatlerde yaşanan düşüş, ihracat gelirlerinde tahmini 1,3 trilyon dolardır. Bu düşüş 2009 küresel ekonomik kriz sırasında kaydedilen kaybın 11 katından fazla olmuştur. Kriz, çoğu küçük ve orta ölçekli işletmelerde olmak üzere 100-120 milyon arasında doğrudan turizm çalışanının iş kaybı yaşamasına neden olmuştur (UNWTO, 2021). Dolayısıyla turizmin mal ve hizmetlerdeki arz bağlantıları ve güçlü çarpan etkisi nedeniyle, kriz hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı tehlikeye atmaktadır (BM, 2020). COVID-19 salgını en somut etkisini ekonomik alanda göstermekte, sağlık alanında olduğu kadar ekonomik olarak da bulaşıcı bir etki yaratmaktadır. Öyle ki salgın, alt gelir gruplarında gelirlerin kesilmesi ve işsiz kalma anlamında travma düzeyinde etki yaratırken; işveren veya üst gelir gruplarına ise üretim süreçlerinin yavaşlaması veya durması, kitlelerin tüketim biçimlerinin minimize hâle gelmesiyle birlikte kazançlarında ciddi anlamda bir daralma yaşatmaktadır (Karakaş, 2020). Mevcut kriz turizm sektöründe işgücünün çoğu zaman güvencesiz olduğunu diğer sektörlerden çok daha hızlı bir şekilde göstermiştir. COVID-19'un neden olduğu ekonomik kargaşa, turizm çalışanlarına genellikle çok az tazminat ödenerek veya hiç ödenmeden yaygın bir şekilde işten çıkarılmasına³ yol açmıştır (Baum ve Hai, 2020). Ayrıca sektörde çalışanlar genellikle dönemlik çalıştıklarından dolayı işsizlik sigortasından da faydalanamamaktadır (Bahar ve İlal, 2020). Devam eden kitlesel iş kaybı, turizm işçilerinin uzun süredir karşılaştığı düşük ücretler, sosyal haklardan yoksunluk ve mevsimlik işçilik uygulamaları şeklinde savunmasızlıkları ve adaletsizlikleri büyütülmektedir (Benjamin vd 2020). Bu durumdan en fazla etkilenenler ise daha çok kadın çalışanlar olmaktadır. Kadınların turizm sektörüne katılımı hem niceliksel hem de niteliksel olarak görece iyileşme gösterse de kadınların işgücü piyasasında güçlü bir şekilde ayrımcılıkla ve engellerle karşılaşmaya devam ettikleri de bir gerçektir (Deniz ve Kervankıran, 2020). İş hayatında kadınlar pandemiden önce de ekonomik güvencesizlik açısından kırılgandı. Kadınların, temel güvenceden yoksun kayıt dışı işlerde çalışma olasılığı daha yüksek. Bundan dolayı pandemi gibi olağandışı dönemlerde kayıtlı ve kayıt dışı sektörlerde çalışan kadınlar, işlerini erkeklerden daha fazla kaybetmişlerdir (Yasin, 2020). Turizm sektöründe yaşanan en küçük bir dalgalanmada öncelikle kadınlar işten çıkarıldığı için, pandemi sürecinde de daha fazla kadın çalışan işsiz kalmaktadır.

Salgın krizi turizm hareketliliğinin yönünü, harcamaların kapsamını ve tüketici tercihlerini ülke genelinde önemli derecede etkilemiş olsa da en büyük etkiler turizme en çok bağımlı destinasyonlarda yaşanmaktadır (Rogerson ve Rogerson, 2020). Turizm sektörü, daha önceki bölgesel temelli salgınlar da dâhil olmak üzere, krizler ve felaketlerin ardından toparlanmada önemli bir direnç göstermiştir. Genel olarak, bu toparlanma yerel, bölgesel veya ulusal hükümetlerin müdahalesiyle desteklenmiştir. Örneğin turizm, tüm Akdeniz ülkelerinde stratejik bir ekonomik sektör olduğundan, Avrupa Birliği'nin COVID-19 fonlarının yaklaşık beşte birini turizm için ayırması ve sektörü kurtarma planından en büyük yararlanıcı haline getirmesi beklenmektedir (Ioannides ve Gyimóthy, 2020). Benzer şekilde diğer birçok

hükümet turizm ekonomisinin geleceği için finansal ve politik destek sağlarken Çin’de merkezi hükümet uzun vadeli bölgesel direnç sağlamak amacıyla mali ve parasal politikaların tasarlanmasında önemli rol oynamış, yerel yönetimlere destek tedbirlerinin uygulanması ve tasarlanmasında özerklik vermiştir (Gong vd., 2020). Bununla birlikte hükümetlerin, destinasyonların ve turizm firmalarının sürdürülebilirliğini sağlamak için uyguladığı vergi indirimleri, sübvansiyonlar ve ödemelerin ertelenmesi gibi müdahale ve teşvikler yoluyla turizm endüstrisine daha fazla müdahalesi, hükümetleri turizm ekonomisinde çok daha büyük bir aktör haline getirmiştir (Sigala, 2020). Bu durumun endüstrinin yapısı ve işleyişini ulusal ve küresel düzeyde nasıl etkileyeceği tartışılırken, bu müdahalelerin ulusal ve küresel anlamda etkinliği, adaleti, kapsayıcılığı ve turizm paydaşları arasında eşit dağılımı sorgulanmaya başladı (Higgins-Desbiolles, 2020). Zira yalnızca büyük ölçekli seyahat ve turizm aktörlerini kurtararak, sektördeki mevcut güç asimetrisinin belirginleşmesi gibi bir sorun oluşmakta; yerel tabanlı, küçük ve orta ölçekli işletmeler için gerçek bir tehlike yaratacağı sonucu ortaya çıkmaktadır (Ioannides ve Gyimóthy 2020).

Salgının yayılmasını engellemek için uluslararası seyahatlere getirilen kısıtlamaların süresi uzadıkça turizm pazarının uzun süreli bir daralmaya maruz kalması bekleniyor (UNWTO, 2021). Küresel bağlantılar artık daha riskli görünürken, yerel vatandaşlığın boyutu güvenlik ve refahı garanti etmek adına gittikçe daha önemli hale gelmektedir (Tomassini ve Cavagnaro, 2020). Dolayısı ile turistler kendi ikamet yerlerine komşu alanları, daha aktif olabilecekleri düşük nüfus yoğunluklu alanları ve doğal ortamları tercih etme eğilimine girdiler. Destinasyon seçimi yaparken salgın öncesine kıyasla bulaşıcı hastalıkları, karantina durumunu, temizlik ve güvenlik faktörlerini ön planda tutmaya başladılar (Jeon ve Yang, 2021). Diğer yandan turistlerin uluslararası seyahate katılamamaları ve doğa temelli seyahat arayışlarının bir sonucu olarak pek çok ülkede iç turizm hareketliliğinin artması, tüketicilerin bir yerden diğerine kaydırılmasında yer alan sorunları da ön plana çıkarmıştır. Örneğin, İngiltere’de kırsal alanlara giden rekor sayıda ziyaretçi, kırsal bölgeyi festival alanı gibi kullanmaları, seyahat sonrası atıklarını gelişigüzel bırakmaları ve nadir bulunan habitatları ve vahşi yaşamı tehlikeye atmaları aşırı turizm sorununun zaman ve mekânda değişimini vurgulamaktadır (Seyfi ve Hall 2020). Benzer şekilde Türkiye’de şehir merkezindeki kalabalık ortamdan uzaklaşmak isteyen ve çevrimiçi çalışma imkânına sahip bireylerden kaynaklanan talep artışı yazlık evlerin bulunduğu Kıyı Ege şehirlerinde ev, arazi ve kısa dönemli kiralama fiyatlarının yükselmesine neden olduğu görülmektedir. Havayolları, konaklama, servis, yemek ve eğlence gibi işletmeler hayatta kalma mücadelesi verirken, yaşanan bu durum krizi fırsata çevirmek isteyenler için “imkan” oluşturdu (Gibson, 2021; Zoğal ve Emekli, 2020). Bu yönüyle COVID-19, turist davranışlarını ve motivasyonlarını değiştirdiği gibi, turistlerin tercih ettiği mekânların seçimini değiştirme eğilimi göstermektedir. Ayrıca Brouder vd. (2020)’nin de belirttiği gibi, pandemi sırasında daha fazla insan, kalabalık tren ve otobüslere kıyasla "en güvenli" ulaşım aracı olarak şahsi arabaları ile seyahat etmeye başlamıştır. Dünyada karantinalar hafifletildikten sonra da toplu taşımanın caydırıcı hale getirilmesi devam ederse, bu durum bir arabaya sahip ol(a)mayanlar için eşitsizlikler yaratacaktır.

Derinleşen COVID-19 krizinin turizme çok yönlü, karmaşık ve uzun dönemli etkisi olacağı tahmin edilmektedir. Dolayısı ile turizm yöneticilerinin, akademisyenlerinin ve sektör temsilcilerinin; bu krizin kısa süreli olduğu, turist davranışlarına çok fazla etki etmeyeceği, insanların geçmişte olduğu

gibi yeniden seyahatlere katılmaya devam edeceği ve her şeyin eskisi gibi olacağı beklentisinin kısa sürede gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Zira pandemi süreci hayatımızın birçok yönünü etkilemekte ve davranışlarımızı değiştirmektedir. Sağlık, eğitim, alışveriş, sosyal ilişkiler, seyahat motivasyonları, tatil davranışları gibi gündelik hayat pratiklerimizin birçoğu değişme eğilimindedir. Turizm araştırmacılarının ise bu süreçteki sorumluluğu, derinleşen bu pandemi sürecinin turizm davranışları üzerindeki dönüştürücü etkisini anlamak, bu sürecin turizmi nereye götürdüğünü çok yönlü olarak incelemek ve değişimin ekonomik, toplumsal, politik ve mekânsal dinamiklerini ortaya koymaktır.

Bununla birlikte, Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın borç ve vergilerin ertelenmesi, kira yardımı, işsizlik ödeneği, kredi kolaylığı gibi mali ve finansal desteklerin sağlanmasının yanında Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi⁴ ve Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı ile yerli ve yabancı ziyaretçilere ulaşımdan konaklamaya, tesis çalışanlarından yolcuların kendi sağlık durumuna uzanan geniş bir yelpazede alınması önerilen bir dizi tedbirleri belirlemiş (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020) ve TÜROB, TÜROFED, TÜRSAB gibi turizm dernekleri pandemi ile mücadele konusunda bazı düzenlemeler getirmiştir (Sezen Doğancılı, 2020). Gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşlarının bu kararları ulusal ölçekteki düzenlemelerden oluşmasına karşın, pandeminin her ildeki yansımaları ve etkileri farklıdır. Türkiye’de pandeminin ilk olarak görüldüğü günden bu güne yaklaşık olarak bir yıl geçti. Bu süre, COVID-19’un neden olduğu mekânsal değişimi günümüzde değerlendirmek için öngörülebilir. Ayrıca görsel ve yazılı medyada, bir tarafta turist gelmediği için turizm sektörünün zor zamanlar geçirdiği konusunda haberler yer alırken (birgun.net, 2021), diğer tarafta ise pandemiye rağmen turist akınına uğrayan yerlerin haberleri verilmektedir (ntv.com.tr, 2021). Dolayısı ile bu çalışma, hem basında çıkan bu haberlerin gerçekliğinin Türkiye’de iller düzeyindeki karşılığını hem de Türkiye turizminin COVID-19 süreciyle illere göre mekânsal değişiminin ampirik verilerle görünümünü vermesi bakımından önemlidir.

2. Literatür Değerlendirmesi

Seyahatler doğası gereği zaman içinde mekândaki hareketliliklerdir. Turistlerin belirli bir zaman ve mekânda nasıl hareket ettiklerinin belirlenmesi, turizmin ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve çevresel etkilerini anlama açısından fikir vermektedir. Bir hareketlilik olarak turizm; mekânı üreten, yaşatan, dönüştüren, yeniden kurgulayan ve günümüz toplumsal yaşamında önemi gün geçtikçe artan mekânsal, toplumsal ve ekonomik bir olgudur. Dolayısıyla salgının yayılmasının hem nedeni hem de mağduru olan turizmin bir hareketlilik olarak mekânla ilişkisinin incelenmesi önemlidir. Ulusal ve uluslararası turizm literatüründe salgının çok yönlü değerlendirilmesi yapılmış (Barua, 2020; Baum ve Hai, 2020; Brouder vd., 2020; Fotidais, 2021; Gibson, 2021; Gong vd., 2020; Higgins-Desbiolles, 2020; Mendes ve Carvalho, 2020; Niewiadomski, 2020; Seyfi ve Hall, 2020; Skare, 2021), ancak mekânsal yönünü ele alan çalışmalar daha sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda Şahin ve Erensü (2020), salgın ve iklim değişikliğinin etkilerini birlikte ele aldığı çalışmada salgının eşitsiz gelişmenin mekânsal yönüne değinmiş; Jeon ve Yang (2021), COVID-19 öncesi ve sonrası yerel turizm ağının yapısal değişikliklerinin analizini yaptığı çalışmada salgının seyahat alışkanlıklarını değiştirdiğini, turizmin yoğunluğunun az olduğu, yerel ve bozulmamış ortamlara kaydığını açıklamış; Ioannides ve Gyimotyh (2020), yüksek nüfus yoğunluğuna sahip yerlerin çekiciliğinin azaldığını, daha yakın, yerel ve küçük

ölçekli destinasyonlara talebin arttığını öne sürmüştü; Tomassini ve Cavagnaro (2020), eleştirel çalışmada, salgın kriziyle birlikte mekânın kullanımında değişen anlamı ele almış, mekânı turistlerin transit ürünler olarak hareket ettiği düz bir yüzey anlayışından çoklukların, ilişkilerin, bağlantıların ve ağların meydana geldiği bir alana kaydırmıştır. Rogerson ve Rogerson (2020), COVID-19 salgınının etkilerine karşı en savunmasız bölgeleri yerel otorite ölçeğinde analiz ettiği çalışmada turizme en çok bağımlı olan bölgelerin salgının etkisini daha fazla hissettiğini ortaya çıkarmış; Grydehøj vd. (2020) salgının Danimarka'nın özerk bir yerel adalar bölgesi olan Kalaallit Nunaat'ın jeopolitiğini nasıl etkilediğini ele aldığı çalışmada adanın dış dünya ile ilişkisini ve adadaki insanlar ve yerler arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini açıklamıştır. Yapılan literatür incelemesi neticesinde Türkiye ölçeğinde COVID-19'un turizmin farklı yönlerine olan etkisini araştıran çalışmalar bulunmasına karşın (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020; Bahar ve Çelik İlal, 2020; Işık Erol, 2020; Kervankıran ve Bağmancı, 2020; Sezen Doğancı, 2020; Zoğal ve Emekli, 2020), turizmin mekânsal etkisini inceleyen araştırmaya rastlanılmamış olması bu çalışmanın en önemli motivasyonunu oluşturmaktadır.

3. Veri Kaynakları ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgınının öncesinde ve sonrasında (2019-2020 yılları) Türkiye'ye yurtdışından seyahat amaçlı gelen ziyaretçi sayılarındaki mekânsal değişimi incelemek ve salgın sürecinde Türkiye'de turizmin illere göre mekânsal görünümünü değerlendirmektir. Çalışmada TÜİK, Dünya Turizm Örgütü, Ticaret Bakanlığı, OECD ve Dünya Bankası'ndan elde edilen ikincil veriler kullanılmıştır. Çalışmanın veri kaynağını, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2019 ve 2020 yıllarına ait illere göre turizm istatistikleri oluşturmaktadır. 2019 ve 2020 yılları arası Türkiye'ye seyahat amaçlı gelen ziyaretçi sayılarının illere göre değişimini daha iyi yorumlamak için, illerin azalan ziyaretçi sayılarının 1000 kişideki karşılığı hesaplanmıştır. Daha sonra COVID-19 sürecinden hangi ilin ne derece etkilendiğini ortaya koymak için, çıkan değerler CBS'de (Coğrafi Bilgi Sistemleri) Doğal Kırılmalar Metodu (Jenks Natural Breaks Classification Method) ile sınıflandırılarak mekânsal örüntüsü haritalandırılmıştır.

Jenks Doğal Kırılma Sınıflandırma Yöntemi, coğrafi verilerin analizinde kullanılmak üzere özel olarak geliştirilmiştir ve ESRI firması tarafından ArcGIS'te varsayılan sınıflandırma yöntemi olarak seçilmesiyle standart bir coğrafi sınıflandırma algoritması olarak ortaya çıkmıştır. Sınıflandırma, sınıfların ortalamaları arasındaki varyansı maksimize ederek ve sınıf içi ortalamalarındaki varyansı en aza indirerek elde edilir. Zaman içinde geçerliliğe yönelik çok sayıda test yapılmış ve algoritmanın güvenilirliği sağlanmıştır. Bu yöntem, başta CBS olmak üzere çok sayıda mekânsal analiz sistemlerinde kullanılmakta olup (Brewer ve Pickle, 2002), değerlerin farklı sınıflarda en iyi şekilde düzenlenmesini belirlemek için tasarlanmış bir veri sınıflandırma yöntemidir. Bu yöntem, her sınıfın diğer sınıftan ortalama sapmasını en aza indirmeye çalışırken, bu arada her sınıfın diğer grupların araçlarından sapmasını maksimize ederek yapılır (Chen vd., 2013). Bu çalışmada da, Türkiye'de COVID-19'un etkisi sonucu illerde 1000 kişide azalan ziyaretçi sayısını uygun bir şekilde sınıflandırmak ve salgının mekânsal etkisini daha iyi bir şekilde görmek için, Jenks Doğal Kırılma Sınıflandırma Yöntemi kullanılmış ve sınıflandırma sonucu ortaya çıkan mekânsal görünüm değerlendirilmiştir.

4. COVID-19 ve Türkiye Turizminin Mekânsal Görünümü

Türkiye, dünyada turizm piyasasının önemli aktörlerinden biridir. 2019 yılı verilerine göre Türkiye, dünya turizm pazarında %3,7 ve Avrupa pazarında ise %7,1 paya sahiptir. Buna göre 2019 yılı itibari ile Türkiye dünyanın en çok ziyaret edilen 6. ve turizm gelirleri bakımından ise 13. ülkesidir. Ayrıca Türkiye, Avrupa ülkelerine göre turist sayısı bakımından Fransa, İspanya ve İtalya'nın ardından 4. ve turizm gelirinde ise 6. sırada yer almaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Salgının etkisini göstermeye başladığı 2020 Mart ayı ile birlikte salgının yarattığı tedirginlik, sınır kapatmaları ve kısıtlamalarla birlikte Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında büyük düşüşler yaşanmıştır. Haziran ayında başlayan normalleşme süreci ile birlikte yeniden toparlanma sürecine girilmesine karşın Türkiye turizmi, 2020 yılını bir önceki yıla göre turist sayısında %69,4 ve turizm gelirinde ise %65 oranında düşüşle kapatmıştır (Çizelge 1). Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin sayısı ve turizm geliri bu haliyle 2000'li yılların başındaki seviyeye inmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin geçen 20 yıllık sürede turist sayısında 17. sıradan 6. sıraya yükselmede gösterdiği başarıyı, neden turizm gelirlerinde gösteremediği, üzerinde ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Çünkü Türkiye, pandemi öncesinde bile (2019 yılı) turizm geliri bakımından dünya sıralamasında 20 yıl öncesinin gerisinde yer almaktadır. Benzer bir durum turist başına düşen harcama verilerinde karşımıza çıkmaktadır. 2001 yılında turist başına düşen harcama 944 dolar iken, 2019 yılında 666 dolara kadar düşmüştür (Çizelge 1). Son 20 yılın gerek turizm geliri gerekse turist başına düşen harcama değerleri dikkate alındığında, turist sayısında niceliksel bir artışın olmasına karşın, Türkiye turizminde gerçekten bir gelişmenin yaşanıp yaşanmadığı sorusu önemli bir tartışma konusudur.

Çizelge 1. Türkiye'nin turist sayısı ve turizm geliri bakımından dünya sıralamasındaki yeri (2001-2020)

Yıllar	Turist Sayısı	Turist Sayısı Dünya Sıralaması	Turizm Geliri (milyon \$)	Turizm Geliri Dünya Sıralaması	Turist Başı Harcama (\$)
2001	13.450.127	17.	10.067	11.	944
2002	13.256.028	17.	12.420	12.	936
2003	16.463.623	15.	13.854	9.	841
2004	20.753.734	12.	17.076	8.	822
2005	25.045.142	9.	20.322	8.	811
2006	23.924.023	12.	18.594	9.	777
2007	27.239.630	9.	20.942	10.	768
2008	31.137.774	8.	25.415	9.	816
2009	31.759.816	7.	25.064	9.	789
2010	32.997.308	7.	24.931	9.	755
2011	36.769.039	6.	28.115	10.	764
2012	36.463.921	6.	29.351	12.	804
2013	39.226.225	6.	34.305	12.	874
2014	41.415.070	6.	32.309	12.	780
2015	41.617.531	6.	31.464	12.	756
2016	31.365.329	10.	22.107	17.	705
2017	38.620.347	8.	26.283	15.	681
2018	45.628.674	6.	29.512	15.	646
2019	51.860.042	6.	34.520	13.	666
2020	15.826.266	-	12.059	-	-

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021; TÜİK, 2021

2019 yılında Türkiye'de, bir önceki yıla göre turist sayısı %13,66 artışla 51,8 milyona yükselmiş, turizm geliri %16,9 artışla 34,5 milyar dolara ulaşmış ve kişi başı ortalama turist harcaması

ise 666 dolardır. Turizm gelirlerinin ihracatı karşılama oranı da son beş yılda artma eğilimi göstererek 2019 yılında %20,1'e yükselmiş, ancak 2020 yılında bu oran %7,1'e düşmüştür. Türkiye'de turizm gelirlerinin GSYİH'yi karşılama oranı (2019 yılında %4,5) bazı OECD ülkelerine oranla (İspanya %11,8, Fransa %7,4, Portekiz %8 vs.) düşük olmasına rağmen son yıllarda artış gösterme eğilimindedir. Ancak 2020 yılında turizm gelirlerinin azalmasına bağlı olarak, turizmin GSYİH içindeki payı da hızlı bir düşüş göstererek %1,6 olmuştur (Çizelge 2).

Çizelge 2. Turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine ve turizm giderlerinin ithalat giderlerine oranı (2001-2020)

YILLAR	İhracat Rakamları (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı (%)	İthalat Giderleri (Milyon \$)	Turizm Giderleri (Milyon \$)	Turizm Giderlerinin İthalata Oranı (%)	Turizm Gelirinin GSYİH'ye Göre Oranı (%)
2001	31.334	10.450	33,4	41.399	1.738	4,2	5,3
2002	36.059	12.420	34,4	51.553	1.880	3,6	5,2
2003	47.252	13.854	29,3	69.339	2.424	3,5	4,4
2004	63.167	17.076	27,0	97.539	2.954	3,0	4,2
2005	73.476	20.322	27,7	116.774	3.394	2,9	4,1
2006	85.534	18.594	21,7	139.576	3.270	2,3	3,4
2007	107.271	20.942	19,5	170.062	4.043	2,4	3,1
2008	132.027	25.415	19,2	201.963	4.266	2,1	3,3
2009	102.142	25.064	24,5	140.928	5.090	3,6	3,9
2010	113.883	24.931	21,9	185.544	5.874	3,2	3,2
2011	134.906	28.115	20,8	240.841	5.531	2,3	3,4
2012	152.478	29.351	19,2	236.545	4.593	1,9	3,3
2013	157.610	34.305	21,3	242.177	5.253	2,1	3,4
2014	151.802	32.309	21,8	251.661	5.470	2,2	3,7
2015	143.934	31.464	21,9	207.203	5.698	2,8	3,7
2016	142.606	22.107	15,5	198.601	5.049	2,5	2,6
2017	156.992	26.283	16,7	233.799	5.137	2,2	3,1
2018	167.967	29.512	17,5	223.046	4.896	2,2	3,9
2019	171.531	34.520	20,1	202.705	4.403	2,1	4,5
2020	169.514	12.059	7,1	219.425	1.063	0,5	1,6

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021; TÜİK, 2021; Ticaret Bakanlığı, 2021

Türkiye genelinde Ocak-Eylül 2020 dönemini kapsayan 9 aylık dönemde otel ve konaklama tesislerinin ortalama doluluk oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre %47,8 düşüşle %35,4'e gerilemiştir. Türkiye'de en çok konaklamanın olduğu İstanbul ve Antalya'da doluluk oranları beklenen seviyelere ulaşamamıştır. İstanbul'da ilk 9 ayda doluluk oranı % 50,8 düşüşle %36,9 olmuştur. Antalya'da ilk 8 ayda doluluk oranları geçen yılın aynı dönemine göre %41 düşüşle %39,8 olarak gerçekleşmiştir (TÜRSAB, 2020). Türkiye'de 2019 ve 2020 yıllarına ait ziyaretçi sayılarına bakıldığında, ilk olarak tüm illerde ziyaretçi sayılarında düşüşün yaşandığı göze çarpmaktadır. İkincisi, ziyaretçi sayısı olarak en fazla düşüş İstanbul (14.668.966), Antalya (8.171.950), Muğla (1.841.895), Nevşehir (1.517.738), Ankara (1.426.348) ve İzmir (1.344.037) gibi illerde yaşanırken, en az düşüşün yaşandığı il ise, ziyaretçi sayısı bakımından da en düşük olan Kilis'tir (2.291). Üçüncüsü ise, 2019 ve 2020 yıllarına ait azalan ziyaretçi sayılarının oran olarak değişimine bakıldığında, yıllık değişim oranı %-43 ile %-90 arasında olup, Türkiye genelinde değişim oranı %-70'dir. İllere göre yıllık değişim oranına bakıldığında, Rize (%-90) ve Nevşehir (%-88) illeri ilk sırayı alırken, Adıyaman (%-43) son sırada yer almaktadır (Çizelge 3). Ayrıca, normal zamanlarda ziyaretçi sayısının orta düzeyde ve iç turizmin gelişmiş olduğu Tekirdağ (%-46) ve Balıkesir (%-57) gibi illerdeki değişim oranının diğer

illere göre düşük olması, iç turizmin gelişmiş olduğu bölgelerde turizm sektörünün krizlere karşı daha dirençli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

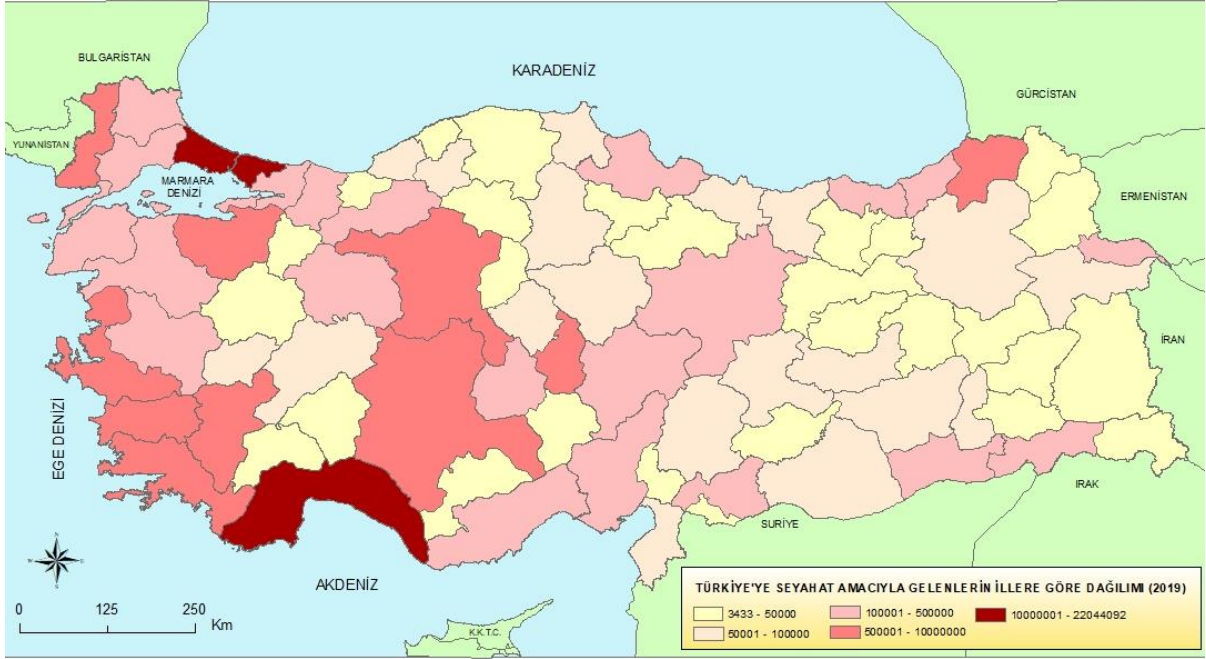
Çizelge 3. Türkiye'ye illere göre seyahat amacıyla gelen ziyaretçi sayıları ve değişim oranı (2019-2020)

İl Adı	Türkiye'ye Seyahat Amacıyla Gelen Ziyaretçi Sayısı		2019/2020 Dönemi Değişim Oranı (%)	1000 Kişide Azalan Ziyaretçi Sayısı	İllerin Etkilenme Düzeyi
	2019	2020			
Adana	150.743	61.852	-59	192	Düşük
Adıyaman	23.003	12.941	-43	21	Çok Düşük
Afyonkarahisar	80.377	38.739	-51	90	Çok Düşük
Ağrı	61.254	14.149	-76	101	Çok Düşük
Amasya	39.855	13.960	-65	56	Çok Düşük
Ankara	1.985.402	559.054	-71	3.084	Yüksek
Antalya	10.895.262	2.723.312	-75	17.671	Çok Yüksek
Artvin	643.438	146.956	-77	1.073	Orta
Aydın	1.162.481	278.411	-76	1.911	Orta
Balıkesir	294.361	123.886	-57	368	Düşük
Bilecik	12.543	4.855	-61	16	Çok Düşük
Bingöl	12.164	5.679	-53	14	Çok Düşük
Bitlis	3.925	1.249	-68	5	Çok Düşük
Bolu	148.768	32.017	-78	252	Düşük
Burdur	19.449	9.868	-49	20	Çok Düşük
Bursa	1.027.493	294.566	-71	1.584	Orta
Çanakkale	418.319	61.634	-85	771	Orta
Çankırı	20.213	7.227	-64	28	Çok Düşük
Çorum	65.343	24.699	-62	87	Çok Düşük
Denizli	1.055.723	156.610	-85	1.944	Orta
Diyarbakır	88.146	23.955	-72	138	Çok Düşük
Edirne	930.923	330.902	-64	1.297	Orta
Elâzığ	50.678	19.657	-61	67	Çok Düşük
Erzincan	39.382	12.008	-69	59	Çok Düşük
Erzurum	70.967	18.933	-73	112	Çok Düşük
Eskişehir	142.974	43.279	-69	215	Düşük
Gaziantep	188.045	57.957	-69	281	Düşük
Giresun	61.410	1.9145	-68	91	Çok Düşük
Gümüşhane	13.774	6.220	-54	16	Çok Düşük
Hakkâri	11.582	1.708	-85	21	Çok Düşük
Hatay	76.849	29.026	-62	103	Çok Düşük
Isparta	41.893	18.059	-56	51	Çok Düşük
İçel	182.450	68.511	-62	246	Düşük
İstanbul	22.044.092	7.375.126	-66	31.721	Çok Yüksek
İzmir	1.940.759	596.722	-69	2.906	Yüksek
Kars	28.446	7.281	-74	45	Çok Düşük
Kastamonu	38.796	11.305	-70	59	Çok Düşük
Kayseri	197.369	72.846	-63	269	Düşük
Kırklareli	104.946	50.657	-51	117	Çok Düşük
Kırşehir	58.422	27.579	-52	66	Çok Düşük
Kocaeli	254.507	105.302	-58	322	Düşük
Konya	531.554	136.290	-74	854	Orta
Kütahya	49.149	18.501	-62	66	Çok Düşük
Malatya	62.739	23.791	-62	84	Çok Düşük
Manisa	102.040	41.751	-59	130	Çok Düşük
Kahramanmaraş	77.169	37.747	-51	85	Çok Düşük
Mardin	129.819	46.633	-64	179	Düşük
Muğla	2.704.159	862.264	-68	3.983	Yüksek
Muş	16.854	6.425	-61	22	Çok Düşük
Nevşehir	1.718.114	200.376	-88	3.282	Yüksek
Niğde	18.827	8.520	-54	22	Çok Düşük
Ordu	83.771	26.961	-67	122	Çok Düşük
Rize	423.908	41.980	-90	825	Orta
Sakarya	248.623	91.430	-63	339	Düşük
Samsun	199.697	75.764	-62	268	Düşük
Siirt	7.739	2.123	-72	12	Çok Düşük
Sinop	60.329	17.231	-71	93	Çok Düşük
Sivas	115.641	43.048	-62	157	Çok Düşük
Tekirdağ	269.122	143.822	-46	271	Düşük
Tokat	35.674	12.533	-64	50	Çok Düşük
Trabzon	457.430	87.668	-80	799	Orta
Tunceli	14.521	4.604	-68	21	Çok Düşük
Şanlıurfa	52.352	19.957	-61	70	Çok Düşük
Uşak	83.064	43.250	-47	86	Çok Düşük
Van	40.663	7.335	-82	72	Çok Düşük
Yozgat	79.168	42.571	-46	79	Çok Düşük

Zonguldak	85.786	28.418	-66	124	Çok Düşük
Aksaray	106.027	49.776	-53	121	Çok Düşük
Bayburt	7.936	4.342	-45	7	Çok Düşük
Karaman	22.698	8.424	-62	30	Çok Düşük
Kırıkkale	24.931	9.201	-63	34	Çok Düşük
Batman	72.550	8.984	-87	137	Çok Düşük
Şırnak	189.000	51.133	-72	298	Düşük
Bartın	26.661	10.006	-62	36	Çok Düşük
Ardahan	8.869	1.657	-81	15	Çok Düşük
İğdir	150.528	29.314	-80	262	Düşük
Yalova	174.703	58.082	-66	252	Düşük
Karabük	72.238	18.249	-74	116	Çok Düşük
Kilis	3.433	1.142	-66	5	Çok Düşük
Osmaniye	11.422	3.264	-71	17	Çok Düşük
Düzce	44.430	20.177	-54	52	Çok Düşük

Kaynak: TÜİK, 2021

COVID-19 salgını dünya genelinde seyahat eğilimlerinde önemli değişimlere neden olmaktadır. TÜRSAB'ın 2020 yılında yaptırdığı "COVID-19 sürecinde Türkiye ve dünya turizmi değerlendirmesi" araştırmasında Türkiye'de pandemi sürecindeki seyahat taleplerinin seyri konusunda fikir vermektedir. Önceki yıllarda tatil tercihlerinde "uygun fiyat" ilk tercih nedenini oluştururken pandemi ile birlikte katılımcıların %50'si için uygun fiyatın yerini hijyen ve güvenlik faktörü almıştır. Tüketicilerin Mayıs ayında %30 olan tatile gitme isteği Haziran ayında %20'nin altına inmiş ve salgın sonrası tatile gitmeyi planlayanlar %94'ü yurt içini, %6'sı ise yurt dışını tercih etmiştir. Salgın sürecinde kendi aracı ile seyahat etme oranı %48 oranında artış göstermiş, iç pazarda %33 ile Ege ve %30 Akdeniz tercih edilen bölgeler olmuştur (TÜRSAB, 2020). COVID-19 salgınının Türkiye'nin genelini etkilemiş olmasına ve bu etkinin mekânsal olarak en fazla batı ve güney kıyılarında görülmesine karşın, yine de ziyaretçilerin Ege ve Akdeniz kıyılarını daha fazla tercih etmesi bu bilgiyi doğrulamaktadır. Bununla birlikte genel olarak görünüme bakıldığında, bir yıllık süreçte COVID-19'un Türkiye turizmine mekânsal etkisi Şekil 1 ve 2'de daha net bir şekilde görülmektedir. Özellikle ülkenin güney ve batısındaki illerde değişim daha belirgin olup iç ve doğu bölgelerdeki illerde ise değişim daha azdır (Şekil 1 ve 2). Ayrıca iç bölgelerde yer alıp, turizmin geliştiği Nevşehir, Konya, Denizli gibi illerinin COVID-19'dan daha fazla etkilendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 1. 2019 yılında Türkiye'ye seyahat amacıyla gelen ziyaretçi sayılarının illere göre dağılımı (Kaynak: TÜİK, 2021)

Şekil 2. 2020 yılında Türkiye'ye seyahat amacıyla gelen ziyaretçi sayılarının illere göre dağılımı (Kaynak: TÜİK, 2021)

COVID-19 sürecinin mekânsal etkisini değerlendirmede, illerin bir önceki yıla göre ziyaretçi sayıları ve azalma oranları verisi, illerin farklılaşan görünümünü anlama adına önemli göstergelerdir ama yeterli değildir. Çünkü Türkiye'de bazı illerin ziyaretçi sayıları yüksek, bazı illerin orta düzeyde bazı illerin ise düşük seviyededir. Ziyaretçi sayısının yüksek olduğu bir ile düşük olan bir ilin azalma oranının aynı olması, her ne kadar illerin değişiminde önemli bir gösterge olsa da, bu iki ilin aynı derecede etkilendiğini göstermeyebilir. Bundan dolayı çalışmada, COVID-19'un iller arasındaki farklılığını daha doğru yorumlamak için ziyaretçi sayıları ve yıllık değişim oranları verisi yanında, illerin

1000 kişide azalan ziyaretçi sayıları da incelenmiştir. Bu doğrultuda, 2019 ve 2020 yıllarına ait Türkiye'ye yurtdışından seyahat amaçlı gelenlerin illere göre ziyaretçi sayılarının farkı alınmış ve azalan ziyaretçi sayılarının 1000 kişide kaç kişiye karşılık geldiği hesaplanmıştır. Böylece COVID-19 sürecinde ziyaretçi sayısı bakımından hangi ilin ne derece etkilendiği daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ayrıca CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri)'de illerin 1000 kişide azalan ziyaretçi sayıları Doğal Kırılmalar Metodu (Jenks Natural Breaks Classification Method) ile sınıflandırılarak ortaya çıkan mekânsal görünüm haritalandırılmıştır. 1000 kişide azalan ziyaretçi sayılarının COVID-19'dan etkilenme düzeyleri Doğal Kırılmalar Metoduna göre sınıflandırılması sonucu iller beş kategoriye ayrılmıştır. Bunlar; çok yüksek (3.984 ve 31.721 arası), yüksek (1.945 ve 3.983 arası), orta düzey (370 ve 1.944 arası), düşük (158 ve 369 arası) ve çok düşük (5 ve 157 arası) düzeyde etkilenen iller şeklindedir. Çok yüksek düzeyde etkilenen iller kategorisinde 2 il (İstanbul ve Antalya), yüksek düzeyde etkilenen ikinci kategoride 4 il (Muğla, Nevşehir, Ankara ve İzmir), orta düzeyde etkilenmenin olduğu kategoride 9 il (Denizli, Aydın, Bursa, Edirne, Artvin, Konya, Rize, Trabzon, Çanakkale), düşük düzeyde etkilenen iller kategorisinde 15 il (Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Şırnak, Gaziantep, Tekirdağ, Kayseri, Samsun, Iğdır, Bolu, Yalova, Mersin, Eskişehir, Adana, Mardin) ve en düşük düzeyde etkilenen iller kategoride ise kalan diğer 51 il bulunmaktadır (Çizelge 3 ve Şekil 3). 1000 kişide azalan ziyaretçi sayılarının haritadaki dağılımına genel olarak bakıldığında, yüksek ve en yüksek düzeyde etkilenen illerin genellikle deniz kıyısında yer aldıkları (Ankara ve Nevşehir hariç), dolayısı ile COVID-19'un deniz-kum-güneş turizmini ve kitle turizmini ciddi olarak etkilediği görülmektedir.

Şekil 3. Türkiye’de 1000 kişide azalan ziyaretçi sayısının illere göre etkilenme düzeyi (Kaynak: TÜİK, 2021)

Seyahat kısıtlamaları ve karantina önlemlerinin devam etmesi ve farklı mekânsal alanlarda yeni dalgaların meydana gelmesi karantinaların kademeli olarak kaldırılmasına veya yeniden uygulanmasına neden olmaktadır. Turizm tedarik zincirleri sağlık, hijyen ve güvenlik protokollerinin sağlandığı mekanlarda yeniden çalışmaya başlamasına rağmen, yeni sağlık protokolleri işletmelerin sınırlı

kapasitede çalışmasına neden olmaktadır. Ekonomik ve sağlıkla ilgili krizlerin birbiriyle bağlantılı sonuçları ve seyahat kısıtlamalarının aşamalı olarak kaldırılması da göz önüne alındığında, tüketici güveni ve seyahat davranışı, salgın ne kadar uzun sürerse daha derinden etkilenecektir. Bu durum seyahat biçimine, ölçeğine ve destinasyon seçimine etki edecektir. Bu durumla bağlantılı olarak uluslararası pazarlara en çok bağımlı olan kentsel bölgeler en çok etkilenecek yerler olacaktır. Kervankıran ve Sert Eteman (2020)'ın Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeylerini incelediği çalışmasında, turizm gelişmişlik endeksine göre Türkiye'nin en gelişmiş illeri İstanbul ve Antalya'dır. Bununla birlikte COVID-19 sürecinden de en fazla etkilenen illerin Antalya ve İstanbul olması, Rogerson ve Rogerson (2020)'un turizmden en fazla etkilenen illerin turizme en çok bağımlı illerin olduğu düşüncesini doğrulamaktadır.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, COVID-19 sürecinde Türkiye turizminin mekânsal dağılımı ve yurtdışından seyahat amacıyla gelen ziyaretçi sayılarına göre pandeminin etkisinin iller bazındaki farklılaşan görünümü incelenmiştir. COVID-19 salgını ile birlikte Türkiye'de turizm endüstrisi ciddi yaralar almıştır hatta diğer ekonomik sektörlere göre turizm sektörü bu durumdan daha fazla etkilenmiştir. Turizm sektörü bu krizi çok yönlü ve derin bir şekilde yaşamaktadır. Turizm sektörünün bu olumsuz durumdan en az hasarla çıkması için, yaşanan bu kriz ortamının her yönüyle ve boyutuyla düşünülmesi gerekir. Krizin “nerede” belirgin olduğu, pandeminin turizm sektöründe “nereyi” daha çok etkilediği ve salgının etkisinin iller ölçeğinde farklılaştığı yerlerin “neresi” olduğu konusu mekânsal düşünme boyutuyla ilgilidir. Mekânsal veriler, COVID-19'un turizm sektörüne olan etkisini tanımlamada, krizden nasıl çıkılacağı sorularına cevap bulmada ve yaşanan olumsuzluklara karşı daha sağlıklı ve doğru kararlar almada yol göstericidir. Çünkü sosyal olgu ve süreçler farklı mekânlarda farklı boyutlarda yaşanmaktadır. Turizm alanında da yaşanan bu krizin daha doğru tanımlanması ve yorumlanması için mekânsal bilgiye ihtiyaç vardır. Pandemiye direnç gösteremeyen çöküş alanlarını görmek ve pandemiden daha az etkilenen veya salgına rağmen dayanıklı kalan yerleri belirlemek, COVID-19 sürecinin turizm sektöründe oluşturduğu mekânsal farklılıkları değerlendirmede önemli bilgiler sunmaktadır. Şüphesiz mekânsal boyutu ortaya koymada çok çeşitli veri setlerine ve sahada yapılacak derinlemesine görüşmelere ihtiyaç vardır. Uluslararası ziyaretçi sayıları üzerinden ampirik olarak incelenen bu çalışma COVID-19'un genel olarak mekânsal görünümünü yansıtmakta olup, çalışmanın gelecekte bu konuda yapılacak araştırmalara öncü olacağını düşünüyoruz.

COVID-19 salgını; pandeminin katı sınırları uzun vadede destekleyip desteklemeyeceği, yerel destinasyonlarda uzun vadeli dönüşümün ne kadar gerçekleşeceği, turistlerin kısa ve uzun vadedeki davranışsal talepleri ve turizmdeki en savunmasız düşük ücretli işlerin krizden orantısız bir şekilde etkilenmesi konusunda politika yapıcılara, sektör temsilcilerine ve turizm araştırmacılarına önemli dersler vermektedir (Gössling, vd., 2020). Turizmin küresel olarak kontrolsüz büyümesi ve oluşturduğu olumsuz etkiler uzun zamandır tartışma konusuydu. Yaşanan bu salgın krizi, turizmi daha çevre dostu, sömürsüz, eşitlikçi, ev sahibi topluluklara, geleneklere ve kültürlere daha saygılı hale getirmek, sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yerel toplulukların ve yerel halkların haklarına ve çıkarlarına dayalı olarak turizmi yeniden tanımlamak ve turizmin geleceğini yeniden düşünmek için bir fırsat sunabilir (Higgins-Desbiolles, 2020). Turizm destinasyonlarında uzun vadeli faydalar yaratan çevresel

ve sosyal açıdan sorumlu bir turizmin geliştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın üç önemli ayağının (ekonomik, sosyal ve çevresel) dengede durmasına bağlıdır (Seyfi ve Hall, 2020). Bununla birlikte, turizm sektörü krize girdiğinde turizm araştırmaları genellikle mekânsal olmaktan çok sosyal ve ekonomik olanı vurgulamaktadır (Gibson, 2021). Bu durumun eleştirel analizi, turizmin neoliberal adaletsizlikleri ve sömürüyü nasıl desteklediğini ortaya çıkarmaktadır. Neoliberal dönemde turizmin eşitsizlik, adaletsizlik, emek sömürüsü ve küresel iklim değişikliği de dâhil olmak üzere önemli sosyal-mekânsal etkileri olmuş (Niewiadomski, 2020) ve salgın öncesinde turizm sektörü Neoliberal politikaların etkisi ile sınırsız büyümenin büyümesine kapılarak mekânsal olarak geniş alanlara yayılmıştır. COVID-19 süreci ile birlikte, turizm sektöründeki bu hızlı, kontrolsüz ve sürdürülemez büyüme hali turizm mekânlarında görünür hale gelmiştir. Derinleşen salgın krizinden daha az hasarla çıkmak, dayanıklılığı yeniden oluşturmak ve turizm mekânlarında iyileşmeyi sağlamak için, pandeminin ekonomik, sosyal, politik ve mekânsal sonuçlarına bakmanın yanında, pandemi öncesinde Neoliberal politikaların etkisi ile turizm mekânlarının eşitsiz ve sınırsız büyüme sorunlarının da eleştirel olarak değerlendirilmesi ve tartışılması gerekir.

Türkiye’de 1980’lerden sonra turizm sektörünü neoliberal politikalar yönlendirmiştir. Akdeniz ve Ege kıyıları özel sektör yatırımlarının merkezi haline gelmiş, ulusal veya bölgesel turizm planlamalarını ve politikalarını turizm sermayesi belirlemeye başlamış ve hatta işçilerin, memurların ve orta gelir gruplarının tatil yapması için inşa edilmiş bazı devlet kurumlarının sosyal alanları özel sektöre devredilmiştir. Kervankıran ve Sert Eteman (2020)’ın da belirttiği gibi bugün Türkiye’de turizm sektörü yabancı turist odaklı düşünüldüğü için, turizm planlamalarında ve politikalarında küresel sermayenin ve özel sektörün çıkarları her zaman öncelikli olmuştur. Bu durum bazı illerde turizmin hızlı büyümesine ve bu illerde geniş mekânları işgal etmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Türkiye’de turizm, neoliberal ekonomi politikalarının ve geç kapitalizmin etkisi ile mekânları önemli derecede etkilemiş ve değiştirmiştir. Turizm sektöründe yatırımların ve teşviklerin Türkiye’nin güney ve batı kıyı illerine yönlendirilmesi sonucunda, bu illerde kitle turizmi hızlı bir şekilde artmıştır. Ancak bu illerde turizmin hızlı, plansız ve kontrolsüz büyümesinin beraberinde getirdiği adaletsizlikler, eşitsizlikler, çevre problemleri, nüfusun kalabalıklaşması, aşırı kentleşme, toplumsal sorunlar gibi olumsuzluklar çok fazla önemsenmemiştir. Özellikle son 40-50 yıllık süreçte Akdeniz ve Ege kıyılarındaki mekânsal değişim dikkatlice incelendiğinde, turizmin büyümesi pahasına bu mekânların nasıl plansız bir şekilde işgal edildiği daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. COVID-19 salgını ile birlikte Türkiye turizminde krizin belirli illerde derinleşmesinde, geçmiş yıllarda turizm konusunda alınan yanlış kararların ve neoliberal politikaların etkisini görmek mümkündür. Bir turizm bölgesini/mekânını geliştirmek için sadece niceliksel olarak değil aynı zamanda niteliksel olarak da iyileştirmek gerekir. Örneğin Antalya’da 1980 yılında 46 olan tesis sayısı 2000’de 420’ye 2020’de ise 1.835’e yükselmiştir. 1980’de 4.883 olan yatak sayısı 2020’de 599.838’e çıkmıştır. Geçen 40 yıllık süreçte Antalya, sürekli turizmde büyümeye odaklandığından dolayı mekânsal olarak çok değişmiştir. Tarım arazilerinin, ormanların, verimli toprakların, yeşil alanların ve yerel değerlerin yerini upuzun beton yığınları ve turizm tesisi stokları almıştır. Ancak COVID-19 salgını sürecinde kıyı boyunca uzanan tesislerin büyük çoğunluğu boş kalmıştır. Antalya’da turizmin gelişimine karşı değiliz ancak bu şekildeki büyümenin sorunlu olduğunu,

büyüme olacaksa böyle olması yerine alternatiflerin tartışılmasını ve en azından bundan sonraki süreçte mekânsal yayılmanın azaltılıp niteliksel olarak gelişmeye önem verilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Türkiye turizminde COVID-19 salgınının mekânsal görünümünü inceleyen bu çalışmanın en önemli sonuçlarından birisi, pandemi öncesinde de var olan, ancak üzerinde çok konuşulmayan ve pandemi ile birlikte daha fazla belirgin hale gelen turizmin mekânsal olarak büyümesinin ve gelişme sürecinin tartışılmasıdır. Akdeniz ve Ege kıyılarındaki iller, turizmin en hızlı büyüdüğü ve aynı zamanda COVID-19 salgınından da en fazla etkilenen illerdir. Ancak bu illerde turizmin fiziksel büyümesinin sınırları nedir? Büyümeyi fetişleştirerek tüm kıyı boyunca her araziye turizm tesislerine açmak, kıyıları beton yığınları ile doldurmak ve turizm bölgelerinde her şeyi büyümeye endekslemek doğru mu? Türkiye turizmi açısından sürekli büyüme yaklaşımı yerine alternatif başka yaklaşımlar düşünülemez mi? COVID-19 salgınının Türkiye turizmi üzerindeki mekânsal görünümü, tüm bu soruları düşünmenin ve tartışmanın gerekliliğini anlatmaktadır. Akbulut ve Turhan (2020)'a göre, Neoliberal küreselleşmenin ve doğayı metalaştırmaya devam eden piyasaların entegrasyonunun daha çok refah ve özgürlük getireceğine dair masallar, küresel korumacılık ve otoriter popülist rejimlerin yükselişiyle duvara toslamıştır, bundan dolayı sürekli büyüme yerine küçülmenin de düşünülmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın teorik katkısı, diğer ekonomik sektörlerde olduğu gibi turizm alanında da uluslar arası literatürde artan “küçülme” (degrowth) tartışmasını (Andriotis, 2018; Blázquez-Salom vd., 2019; Fletcher vd., 2020; Milano vd., 2019) Türkiye turizmi bağlamına taşımaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın, turizm araştırmacılarının turizm gelişimine farklı açılardan bakarak Türkiye turizminde “küçülme” kavramı üzerinde tartışmasını başlatabilecek değerli bir adım olduğuna inanıyoruz. Ayrıca bu çalışma, “küçülme” yaklaşımının incelenebileceği araştırma sahaları konusunda da fikir vermektedir.

COVID-19 salgını, istikrarsız ve riskli hayatlar yaşadığımızı ve tüm şirketlerin, ülkelerin, küresel ağların ve mekânların güvencesiz olduğunu ortaya çıkardı. Bu çalışmanın diğer bir sonucu ise; gelecekte turizm sisteminin kaldığı yerden devam edemeyeceği, salgınla mücadelede alınan tedbirlere bağlı olarak yeniden şekilleneceği ve yeni imkânlarla birlikte yeniden yapılandırılacağı düşünüldüğünde, Türkiye turizminin içinde bulunduğu eşitsiz, kırılgan ve çevreci olmayan mevcut yapısının salgın krizi nedeniyle yeniden ele alınmasının gerekli olduğudur. Ayrıca turizmin mekânsal planlanmasının kar, sermaye, ticaret, piyasa, verimlilik amaçlı olmasından ziyade, turizm mekânlarında çevreye az zarar veren, daha az kaynak kullanımı olan, kendine yetebilen, eşitliği, adaleti ve refahı önemseyen turizm politikalarının önceliklendirilmesinin daha değerli olduğu ortaya çıkmıştır. Salgın sürecinde turizm sektörünün doğal ve beşeri krizlere karşı verdiği tepkiler ve savunmasızlığı dikkate alındığında, yaşanan krizi tanımlamada, anlamada ve krizin yönetiminde mekânsal faktörlerin rolü daha önemli hale gelmiştir. Bu çalışmanın pratik katkısı ise, ulusal ölçekte salgının yayılmasını önlemeye yönelik alınan önlemlerde olduğu gibi, illerin turizminin COVID-19'dan etkilenme düzeylerinin belirlenmesinin, kayıpların telafisine yönelik alınacak kararlarda önemli bir veri kaynağı oluşturmasıdır.

Çalışmanın iki önemli sınırlılığı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bu araştırmada COVID-19 sürecinin Türkiye turizmine etkisi iller ölçeğinde incelenmesidir. Şüphesiz ki, salgının turizm üzerindeki etkisi daha küçük ölçeklerde incelendiğinde daha farklı sonuçlar çıkacaktır. Ancak çalışmanın yapıldığı dönemde kamu kurumlarından elde edilen veriler iller düzeyinde olduğu için araştırma iller ölçeği ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte COVID-19'un Türkiye'de illere göre mekânsal etkisini inceleyen

bu araştırma öncü bir çalışma olup, salgının devam etmesi durumunda krizin mekânsal olarak nerelerde ve nasıl etkili olduğu da takip edilmelidir. İkincisi ise, çalışmada COVID-19'un Türkiye turizminin mekânsal görünümüne etkisi değerlendirilirken yurt dışından Türkiye'ye seyahat amacıyla gelen ziyaretçi sayıları dikkate alınmıştır. Salgın süreciyle birlikte turizmle ilişkili, konaklama, seyahat acenteleri, tur operatörleri, tedarik zincirleri, diğer hizmet sektörleri ve turizm çalışanları farklı bölgelerde farklı boyutta etkilenmiştir. Yine de bu çalışmanın bulguları, salgının turizm üzerindeki etkilerini farklı değişkenlerle araştıran çalışmalara önemli bilgiler sunmaktadır. Bu konuda gelecekte sahada yapılacak araştırmaların, turizm tiplerinde ve mekânlarında salgının etkisini ortaya koymada katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Teşekkür

Eleştirileri yanında makalenin önemli ölçüde geliştirilmesine katkı sağlayan hakemlere teşekkür ederiz.

Notlar

¹ 1000 kişide azalan ziyaretçi sayısı şu şekilde hesaplanmıştır; Birinci aşamada Türkiye'deki illerin 2019 ve 2020 yılları arası ziyaretçi sayılarının farkı bulunur, ikinci aşamada tüm illerin ziyaretçi sayıları farkları toplanır, bu farkların toplamı 81'e bölünür ve illerin genel ortalaması bulunur, üçüncü aşamada tüm illerin ziyaretçi farkı illerin genel ortalamasına bölünür ve son olarak çıkan değer 1000 ile çarpılarak tüm illerin 1000 kişiye karşılık gelen ziyaretçi sayısı elde edilir.

² Turizm endüstrisi, salgın krizlerinden imalat endüstrilerine göre daha çok etkilenir, çünkü imalat endüstrisi krizden sonra üretimi nispeten hızlı bir şekilde toplayabilir, buna karşılık turizm endüstrisi sağlık endişelerinden ve uzun vadeli belirsizlikten etkilenir (Gong vd. 2020). Krizin farklı sektörler üzerindeki etkisine Türkiye penceresinden bakıldığında 2020 yılının Ocak-Eylül döneminde büyüme oranları tarımda 4,2, imalat endüstrisinde -0,8 ve konaklama ve ulaştırma sektöründe -6,9; 2020 yılında ortalama ciro endeksi ve değişme oranı konaklama alanında -37,6 ve seyahat acentesi ile tur operatörü alanında -54,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca turizme destek hizmeti veren havacılık endüstrisi de tarihinin en derin kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Sektörün 2020 yılında toplam zararı 118 milyar dolar olup, 2019'a kıyasla talepte %65,9 düşüş gerçekleşmiştir (IATA, 2021).

³ Türkiye'de 2019 yılında SGK verilerine göre, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri alanında istihdam edilenlerin sayısı 1.699.000 iken 2020 yılının 11 aylık döneminde çalışanların sayısı %17 azalarak 1.401.000 kişi olmuştur (SGK, 2021). Toplam istihdam içinde %6'lık paya sahip olan bu değer 2020 yılında yaklaşık 300 bin kişiyi etkilemiştir.

⁴ Türkiye'de 2011 yılında çevreye duyarlı konaklama tesisi (yeşil yıldız) sayısı 20 iken, 4 Şubat 2021 itibari ile bu sayı 457'ye yükselmiştir. Çevreye duyarlı faaliyet gösteren konaklama tesisi en fazla Antalya (233), İstanbul (61) ve Muğla'da (46) bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın Türkiye'deki turizm faaliyetlerine yönelik yayınladığı yönergede; hamam, sauna, havuz ve çocuk oyun alanlarının kapatılması, işletmelerde doktor bulundurulması, otel çalışanlarının düzenli sağlık kontrollerinin yapılması, maske kullanımı, ateş ölçümü ve fiziki mesafeye uyulması gibi bir takım kuralları içermektedir.

Spatial View of Tourism in Turkey in COVID-19 Process: Which Provinces Were Affected and How?

İsmail Kervankıran^{*a}, Mehmet Fatih Bağmancı^b

Submitted: 15.03.2021

Accepted: 24.04.2021

EXTENDED ABSTRACT

The negative impact of COVID-19 on the tourism sector both in Turkey and in the world is still continuing. Some measures at the national level are taken to reduce the negative effects of COVID-19 on tourism. However, due to reduced demand and the continuation of the travel restrictions, the loss of the tourism industry in Turkey is deepening more and more every day. The negative impact of the pandemic on the tourism sector in Turkey is experienced in different sizes in each province. Therefore, the issue of which provinces are affected by the COVID-19 process is important. The purpose of this study is to examine the spatial view and the impact of COVID-19 on the tourism of the provinces. The data source of the study is the tourism statistics of the Ministry of Culture and Tourism according to the provinces in 2019 and 2020. In the first part, the spatial distribution of visitors traveling to Turkey for the years 2019-2020 was examined. Afterward, the spatial appearance of this distribution is evaluated according to the number of visitors decreasing per 1000 people. The most important result of the study is that the most affected provinces by COVID-19 are the fastest-growing provinces in tourism in Turkey. Therefore, unlimited growth is problematic in some provinces in Turkey and the concept of “degrowth” must be discussed in tourism in Turkey.

1.Introduction

In 2020, when COVID-19 started to outbreak and spread its impact all over the world, international tourist arrivals decreased by 74% due to the spread of travel restrictions and the decrease in visitor demand. (UNWTO, 2021). The spread of epidemic cases around the world has led to the closure of borders between countries and a ban on travels. This process, in which all components of the tourism industry were negatively affected, showed that there was not enough preparation to deal with a crisis both on a global and national scale. The spatial effect of the crisis differs from country to country as well as causing different results on a regional and local scale within the country. Although the issue of how the pandemic has changed tourist behavior and affected the tourism industry in the period from the first day of COVID-19 until today is important, the spatial differences created by the impact of the pandemic on the tourism sector are also important. Therefore, this study focuses on how the COVID-19

*Corresponding Author: ikervankıran03@gmail.com

^aSüleyman Demirel University, Faculty of Art and Science, Department of Geography, Isparta/Turkey, <http://orcid.org/0000-0001-9202-7320>

^bSüleyman Demirel University, Faculty of Art and Science, Department of Geography, Isparta/Turkey, <http://orcid.org/0000-0001-9467-8899>

affects the tourism of different provinces, that is, the spatial appearance of the epidemic in the tourism sector that differs according to the provinces. Just as spatial data are used according to provinces to prevent the spread of the epidemic on a national scale, and policies are produced according to the number of cases in the provinces and their ratio to the population, in the same way, in the decisions to be taken to identify and correct the damages caused by the epidemic process in the tourism sector, the policies and planning it is important to reveal the extent to which tourism in which province is affected by the epidemic.

2. Deepening the COVID-19 Crisis and Its Reflections on Tourism

Although the COVID-19 outbreak in China in January 2020 was initially seen as a local problem, the spread of the virus to other parts of the world in February and March 2020 triggered a major global crisis of unprecedented scale and nature (Niewiadomski, 2020). Whatever the current discussions are so far, it shows that the pandemic will cause long-term and possibly permanent damage to economies, which could trigger global economic depression (Barua, 2020). As half of the travel and tourism industry and related sectors across the world face an economic collapse, shocks arising from the impact of the crisis also negatively affect the domestic tourism market (Skare, 2021).

Although the epidemic crisis has significantly affected the direction of tourism mobility, the scope of expenditures and consumer preferences throughout the country, the greatest effects are experienced in the destinations that are most dependent on tourism (Rogerson and Rogerson, 2020). Further intervention in the tourism industry through interventions and incentives, such as tax cuts, subsidies and postponement of payments implemented by governments to ensure the sustainability of destinations and tourism firms, has made governments a much larger actor in the tourism economy (Sigala, 2020). While discussing how this will affect the structure and functioning of the tourism industry at national and global levels, the national and global effectiveness, fairness, inclusiveness and equal distribution of these interventions among tourism stakeholders began to be questioned (Higgins-Desbiolles, 2020).

The deepening COVID-19 crisis is predicted to have a multifaceted, complex and long-term impact on tourism. Therefore, the expectation of tourism managers, academics and sector representatives that this crisis is short-lived, will not affect tourist behavior much, people will continue to participate in travels as in the past, and everything will be as before, does not seem possible in a short time. Because the pandemic process affects many aspects of our lives and changes our behavior. Many of our daily life practices such as health, education, shopping, social relationships, travel motivations, holiday behaviors tend to change. The responsibility of tourism researchers in this process is to understand the transformative effect of this deepening pandemic process on tourism behavior, to examine multi-faceted where this process takes tourism and to reveal the economic, social, political and spatial dynamics of change.

3. Literature Review

A multi-faceted evaluation of the epidemic has been made in the international tourism literature (Barua, 2020; Baum and Hai, 2020; Brouder et al., 2020; Fotidais, 2021; Gibson, 2021; Gong et al.,

2020; Higgins-Desbiolles, 2020; Mendes and Carvalho, 2020; Niewiadomski, 2020; Seyfi and Hall, 2020; Skare, 2021) but studies on the spatial aspect have remained more limited (Grydehøj et al., 2020; Ioannides and Gyimotyh, 2020; Jeon and Yang, 2021; Rogerson and Rogerson, 2020; Şahin and Erenşü, 2020; Tomassini and Cavagnaro, 2020). As a result of the literature review, although there are studies investigating the effects of in Turkey Covid-19 on different aspects of the tourism (Alaeddinoğlu and Rol, 2020; Bahar and Çelik İlal, 2020; Işık Erol, 2020; Kervankıran and Bağmancı, 2020; Sezen Doğançılı, 2020; Zoğal and Emekli, 2020) the lack of any research examining the spatial effect of tourism constitutes the most important motivation of this study.

4. Data Sources and Methods

The purpose of this study, before and after the Covid-19 pandemic (2019-2020 years) is to examine spatial changes in the number of visitors coming from abroad to Turkey and to evaluate the spatial view of the tourism according to the provinces in Turkey in the process of epidemic. Secondary data obtained from TÜİK, World Tourism Organization, Ministry of Trade, OECD and World Bank were used in the study. The data source of the study is composed of tourism statistics of the Ministry of Culture and Tourism according to the provinces in 2019 and 2020. In order to better interpret the number of decreases by provinces between 2019 and 2020, the change in the number of visitors decreasing per 1000 people has been calculated. Then, the spatial pattern has been mapped by classifying values resulted with the Jenks Natural Breaks Classification Method in GIS (Geographical Information Systems).

5. COVID-19 and Spatial View of Tourism in Turkey

Considering the number of visitors belonging to Turkey in 2019 and 2020, first of all, it is observed that there was a decrease in the number of visitors in all provinces. Secondly, while the highest decrease in the number of visitors is experienced in provinces such as Istanbul, Antalya, Muğla, Nevşehir, Ankara and İzmir, the province with the least decrease is Kilis. Thirdly, looking at the annual rate of change of the number of visitors throughout Turkey is -70% between 2019 and 2020. When the annual rate of change of the number of visitors by provinces is examined, while Rize (-90%) and Nevşehir (-88%) are in the first place, Adıyaman (-43%) is in the last place (Table 3).

Figure 3. The level of affected of provinces from COVID-19 according to the number of visitors per 1000 people (2020)
Source: TÜİK, 2021

The COVID-19 outbreak has affected Turkey on a large scale. Especially in the provinces in the south and west of Turkey, this effect is more pronounced, while it is less in the provinces in the central and eastern regions (Figures 1 and 2). In the study, in order to interpret the difference of COVID-19 between provinces more accurately, besides the numbers of the visitors and the annual rate of change data, the number of visitors decreasing per 1000 people has also been examined. Accordingly, the difference in the numbers of visitors traveling to Turkey from abroad according to provinces between 2019 and 2020 has been found. The equivalent of this difference has been calculated for 1000 people. Thus, it was evaluated which province was affected to what extent by the pandemic. As a result of the classification of the number of visitors decreasing per 1000 people affected by COVID-19 according to the Jenks Natural Breaks Classification Method, the provinces were divided into five categories. 2 provinces (İstanbul and Antalya) in the category of the highest affected provinces, 4 provinces in the second high affected category (Muğla, Nevşehir, Ankara and İzmir), 9 provinces in the category of medium-level (Denizli, Aydın, Bursa, Edirne, Artvin, Konya, Rize, Trabzon, Çanakkale), there are 15 provinces in the low-level affected provinces category (Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Şırnak, Gaziantep, Tekirdağ, Kayseri, Samsun, Iğdır, Bolu, Yalova, Mersin, Eskişehir, Adana, Mardin) and 51 provinces in the lowest affected provinces category (Table 3 and Figure 3).

6. Discussion and Conclusion

In this study, the spatial distribution of tourism in Turkey COVID-19 process and according to the number of visitors coming from abroad for travel purposes, the view of the effect of the pandemic on the basis of provinces has been analyzed. After the 1980s, neoliberal policies in Turkey have guided the tourism sector. Mediterranean and Aegean coasts have become the center of private sector investments, tourism capital has begun to determine national or regional tourism plans and policies and

even the social areas of some state institutions built for the vacation of workers, civil servants and middle-income groups were transferred to the private sector. As stated by Kervankıran and Sert Eteman (2020) since the tourism sector in Turkey is considered to be foreign tourist-oriented, interests of global capital and private sector have always been a priority in tourism planning and policies. This situation has caused tourism to grow rapidly in some provinces and to occupy large spaces in these provinces.

One of the most important results of this study, which examines the spatial view of the COVID-19 epidemic in tourism in Turkey, is the discussion of the spatial growth and development process of tourism, which existed before the pandemic, however, has not been discussed much and became more evident with the pandemic. Provinces on the Mediterranean and Aegean coasts are the fastest-growing tourism provinces, also the provinces most affected by the COVID-19 outbreak. Yet what are the limits of the physical growth of tourism in these provinces? Is it not possible to consider alternative approaches instead of a continuous growth approach in terms of tourism in Turkey? A spatial view of the COVID-19 outbreak on tourism in Turkey indicates the necessity of thinking and discussing all these questions. Another result of this study is that determining the levels of the tourism of provinces affected by COVID-19, as in the measures taken to prevent the spread of the epidemic, is an important source of data on the decisions to be taken to compensate the losses.

Referanslar/References

- Akbulut, B., Turhan, E. (2020). Küçülme: Daha az değil, daha başka bir dünya. İçinde G. D'Alisa, F. Demeria ve G. Kallis (ed.) *Küçülme* (Çev. A.C. Sarı, B. Öktem, B. Gürdem ve Y. Kurtal) (11-15). İstanbul: Metis Yayınları.
- Alaeddinoğlu, F., Rol, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*. 233-258. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yyusbed/issue/56115/772014> adresinden alındı.
- Andriotis, K. (2018). *Degrowth in tourism: Conceptual, Theoretical and Philosophical Issues*, UK: CABI.
- Bahar, O., Çelik İlal, N. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139. doi: 10.24289/ijsser.728121
- Barua, S. (2020). Understanding coronanomics: The economic implications of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. *SSRN Electronic Journal*, doi: 10/ggq92n
- Baum, T., Hai, N. T. T. (2020). Hospitality, tourism, human rights and the impact of covid-19. *International Journal Of Contemporary Hospitality Management*, 32(7), 2397-2407. doi: 10.1108/IJCHM-03-2020-0242
- Benjamin, S., Dillette, A., Alderman, D. H. (2020). "We can't return to normal": committing to tourism equity in the post-pandemic age. *Tourism Geographies*, 22(3), 476-483. doi: 10.1080/14616688.2020.1759130
- Birgun.net (2021). Turist gelmiyor, gelen kalmıyor 14.03.2021 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/turist-gelmiyor-gelen-kalmiyor-337469> adresinden alındı.
- Blázquez-Salom, M., Blanco-Romero, A., Vera-Rebollo, F., Ivars-Baidal, J. (2019). Territorial tourism planning in Spain: from boosterism to tourism degrowth?, *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1764-1785. doi: 10.1080/09669582.2019.1675073
- BM (Birleşmiş Milletler). (2020). Policy brief: Covid-19 and transforming tourism, august, 2020. 28.08.2020 tarihinde https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf adresinden alındı.
- Brewer, C.A., Pickle, L. (2002). Evaluation of methods for classifying epidemiological data on choropleth maps in series. *Annals of the Association of American Geographers*, 92(4), 662-681. doi: 10.1111/1467-8306.00310
- Brouder, P., Teoh, S., Salazar, N. B., Mostafanezhad, M., Mei Pung, J. M., Lapointe, D., Higgins Desbiolles, F., Haywood, M., Hall, C. M., Balslev Clausen, H. B. (2020). Reflections and discussions: tourism matters in the new normal post covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 735-746. doi: 10.1080/14616688.2020.1770325

- Chen, J., Yang, S., Li, H., Zhang, B., Lv, J. (2013). Research on geographical environment unit division based on the method of natural Breaks (Jenks). *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, Volume XL-4/W3.
- Çuhadar, M., Kervankıran, İ., Ongun, U. (2020). Türkiye’de iç turizm hareketlerinin tahmin modellemesi: Karşılaştırmalı bir analiz, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1113-1131. doi: 10.21325/jotags.2020.598
- Deniz, A., Kervankıran, İ. (2020). Labour force participation and violence: a research about female tourism workers in Turkey, İçinde P. Vizcaino, H. Jeffrey ve C. Eger (Eds.), *Tourism and gender-based violence challenging inequalities* (ss. 65-79). UK: CABI.
- Fletcher, R., Murray Mas, I., Blázquez-Salom, M., Blanco-Romero, A. (2020). Tourism, degrowth, and the COVID-19 Crisis. *Political Ecology Network*, 24 March 2020. <https://politicalecologynetwork.org/2020/03/24/tourism-degrowth-and-the-covid-19-crisis/> adresinden alındı.
- Fotiadis, A., Polyzos, S., Huan, T. C. T. (2021). The good, the bad and the ugly on COVID-19 tourism recovery. *Annals of Tourism Research*, 87, 103117. doi: 10.1016/j.annals.2020.103117
- Gong, H., Hassink, R., Tan, J., Huang, D. (2020). Regional resilience in times of a pandemic crisis: The case of COVID-19 in China. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 497-512. doi: 10.1111/tesg.12447
- Gibson, C. (2021). Theorising tourism in crisis: Writing and relating in place. *Tourist Studies*, 1-12 doi:10.1177/1468797621989218
- Gössling, S., Scott, D., Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1). doi: 10.1080/09669582.2020.1758708
- Grydehøj, A., Kelman, I., Su, P. (2020). Island geographies of separation and cohesion: the coronavirus (covid-19) pandemic and the geopolitics of kalaallit nunaat (Greenland). *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 288-301. doi: 10.1111/tesg.12423
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu* (7. Baskı). Metis Yayınları. 1989
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610-623. doi: 10.1080/14616688.2020.1757748
- IATA (Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği). (2021). Air passenger market analysis, December 2020. 21.02.2021 tarihinde <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/air-passenger-monthly-analysis---december-2020/> adresinden alındı.
- Ioannides, D., Gyimothy, S. (2020). The Covid-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, 22(3), 624-632. doi: 10.1080/14616688.2020.1763445
- Işık, O. (1994). Mekânın politikleşmesi, politikanın mekansallaşması, *Toplum ve Bilim*, 64-65, 7-38.
- Işık Erol, S. (2020). Covid-19’un turizm sektöründe istihdama etkisi: İtalya, İspanya ve Türkiye örnekleri. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 38-49. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iicder/issue/57526/755235> adresinden alındı.
- Jeon, C. Y., Yang, H. W. (2021). The structural changes of a local tourism network: Comparison of before and after Covid-19. *Current Issues in Tourism*, 1-15. doi: 10.1080/13683500.2021.1874890
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573. doi: 10.26650/SJ.2020.40.1.0048
- Kervankıran İ., Çuhadar M. (2017). Türkiye’de iç turizmin gelişimi ve mekânsal istatistik yöntemlerle analizi, *Turizm Akademik Dergisi*, 4 (2), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/touraj/issue/33509/332922> adresinden alındı.
- Kervankıran, İ., Sert Eteman, F., Çuhadar, M. (2018). Türkiye’de iç turizm hareketlerinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 29-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496555> adresinden alındı.
- Kervankıran, İ., Bağmancı, M. F. (2020). Bildiğimiz turizmin sonu mu? Covid-19’un Türkiye’deki turizm hareketliliğine etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (76), 19-32. doi: 10.17211/tcd.811302
- Kervankıran, İ., Sert Eteman, F. (2020). Turizm ve bölgesel gelişme: Türkiye’de illerin turizm gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 125-140. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ecd/issue/58525/762344> adresinden alındı.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). 21.02.2021 tarihinde <https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-guvenli-turizm-programi-hakkinda/> adresinden alındı.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). *Turizm İstatistikleri 2020*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 04.02.2021 tarihinde

- <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/81096,turizmistatistikleri2020-4patara02032021pdf.pdf?0> adresinden alındı.
- Mendes, T., Carvalho, L. (2020). Shifting geographies of knowledge production: The coronavirus effect. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 205-210. doi: 10.1111/tesg.12435
- Milano, C., Novelli, M., Cheer, J.M. (2019). Overtourism and degrowth: a social movements perspective, *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1857-1875. doi: 10.1080/09669582.2019.1650054
- Niewiadomski, P. (2020). Covid-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism?. *Tourism Geographies*, 22(3), 651-656. doi: 10.1080/14616688.2020.1757749
- Ntv.com.tr (2021). Kastamonu'nun kanyonları, pandemiye rağmen turist akınına uğruyor, 14.03.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat> adresinden alındı.
- OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü). (2020). Tourism policy response to the coronavirus (covid-19) OECD. 22.08.2020 tarihinde https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=124_124984-7uf8nm95sevititle=Covid-19_Tourism_Policy_Responses adresinden alındı.
- Rogerson, C. M., Rogerson, J. M. (2020). Covid-19 and tourism spaces of vulnerability in South Africa. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(4), 382-401. doi: 10.46222/ajhtl.19770720-26
- Seyfi, S., Hall, C. M. (2020). COVID-19 Pandemic, Tourism And Degrowth. In Hall, C. M., Lundmark, L., ve Zhang, J. (Eds). *Degrowth and Tourism: New Perspectives on Tourism Entrepreneurship, Destinations and Policy*. Routledge. 9780429320590
- Sezen Doğançılı, O. (2020). Covid-19 salgını sonrası turizm destekleri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 2808-2820. doi: 10.26677/TR1010.2020.510
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), (2021). 20.02.2021 tarihinde <https://veri.sgk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Sigala, M. (2020). Tourism and covid-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal Of Business Research*, 117, 312-321. doi: 10.1016/j.jbusres.2020.06.015
- Skare, M., Soriano, D. R., Porada-Rochoń, M. (2021). Impact of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120469. doi: 10.1016/j.techfore.2020.120469
- Şahin, Ü., Erenşü, S. (2020) Covid-19 pandemisini ve iklim krizini birlikte okumak. *Ipm-Mercator Politika Notu*, İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi
- Tomassini, L., Cavagnaro, E. (2020). The novel spaces and power-geometries in tourism and hospitality after 2020 will belong to the 'local'. *Tourism Geographies*, 22 (3), 713-719. doi: 10.1080/14616688.2020.1757747
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2020). Covid-19 küresel salgın değerlendirme raporu. 28.07. 2020 tarihinde <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-9%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf> adresinden alındı.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2021). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> adresinden alındı.
- TÜRSAB (2020). Covid 19 sürecinde Türkiye ve dünya turizmi değerlendirmesi, Aralık 2020 Bülteni. 13.12.2020 tarihinde <https://www.tursab.org.tr/duyurular/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi-degerlendirmesi> adresinden alındı.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2021). World tourism barometer, January/2021. 20.02.2021 tarihinde <https://www.unwto.org/unwto-world-tourism-barometer-data> adresinden alındı.
- WTTC, (2021), 22.02.2021 tarihinde <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> adresinden alındı.
- Yasin, Y. (2020). Kırılgan gruplar ve Covid-19. Türk Tabipleri Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 17.09.2020 tarihinde https://www.tb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part53.pdf adresinden alındı.
- Zoğal, V., Emekli, G. (2020). Türkiye'de Covid-19 salgını sürecinde ikinci konutların değişen anlamları. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 168-181. doi: 10.32003/igge.741471